

249

M. T. R. COLLEGE, SURAT
Manuscripts Library

No. Ref.
Ser. 251

Title: Acharya Jyoti

251

251

आचार दीप by नागदेव

251	:	:	आचार दीप	:	Title
	:	:	नागदेव	:	Author
	:	:		:	Editor
	:	:		:	Year, Vols.
	:	:		:	Publisher
	:	:		:	Remarks

आचाराद्भुतेत्यापुराचाराद्भुतेयज्ञां उमाचारादनमद्वयमाचा
 रोहंत्यलक्षणं। उराचाशेदिपुरुषोऽलोकेभवतिनिर्दिष्टः। उःखपागीचसत
 तेव्याधितोल्यापुरेवच। परित्यजेदर्थकामौयौस्यातांथर्मधार्जितौ। ध
 र्मेनाप्यसुखोदकंलोकनिर्दिष्टमेवच। लोकनिर्दिष्टंयथासधुमर्केगवाळं
 सादि॥ उच्छायोच्छायबोद्धव्यंकिमद्यसुकृतंकृतं। दत्तंवादापितंवापिवाक्यं
 त्याचाभिभाषितो॥ ॥इतिश्रीनागदेवविरचितेआचारदीपेआचारप्रशं
 सा॥ ॥अथात्मचिंतनं तत्रस्थत्यंतरं गुणवानकसर्वेषुपातकेषुमहत्स्वपि।
 अवाप्यरजनीयानंब्रह्मध्यानंसमारभेत्। याज्ञवल्क्यः उरुस्थेनानचर
 णःसव्येन्यस्योनरंकरं। उक्तानंकिंचिदुन्नम्यमुखंविष्टभ्याचोरसा। नि
 मीलितोदरःसत्वस्थोदंतैर्दंतानसंस्पृशेत्। तालुस्थचलजिह्वश्चसंदृ
 तास्यसुनिश्चलः। सनिरुद्धेन्द्रियग्रामेनातिनीचोद्धृतासनः। द्विगुणंत्रि
 गुणंवापिशोणायाममुपक्रमेत्। ततोऽप्येवस्थितोयोरौहृदयेदीपकं। अ
 भुःधारयेत्तत्रचात्माबंधारणोधारयेद्धुधः। तथाचोक्तं द्वासप्ततिसह
 स्राणिहृदयादभिनिःसृताः। हितानामेहितानाज्यरूपासामध्वेशशिप्रसं।
 मंडलंतत्रमध्यस्थ आत्मदीपश्वाचः३ः। सत्तेयवत्त्वंविदित्वेहपुनराजायते
 नेतु। यदाश्वर्चर्मवदाकाशंवैष्टयिव्यतिमानंवा। तदाशिवमविज्ञायतःख
 स्यातोभविष्यति॥ इत्यात्मचिंतनंविधिः॥ अथप्रभातविधिः॥ ॥

३५. ६६. निष्पुः ॥ गृहमेधिनिपात्रोक्तं स्वर्गसाधनमुत्तमं । ब्राह्मेमुक्तं नैचोऽथ
 तत्सर्वसिम्पगाचरेत् । नाडिकाः षट्चपंचात्तत्तत्स्वेकाधिकोरुणः ॥ ३५ ॥ का
 २ लोष्टपंचाशच्छेषः सूर्योदयः स्मृतः ॥ आतः स्मरानिभक्तीति महातिशाल्यै
 नामयणं गुरुवाहनमंजनाभं । ग्राहभिभूतवरवारणमुक्ते हेतुं च कायुधंत सण
 वारिजपत्रनेत्रं । प्रातर्नामामिमनसा बन्धुता च मूर्धावाह्यारविंदयुगलं परमस्य पुंसः
 नाशयणस्य नरकाणवतारणस्य पारायणपूजैर्न विप्रपरायणस्य ॥ प्रातर्पजा
 मिषज्जलामभयंकरं तं प्राक् सर्वजन्मकृतपापमथापहृत्यै । यो ग्राहव - पतितां
 क्रिगजेंद्रघोरशोकप्रणाशनकरो धृतशंखचक्रः ॥ ३॥ श्लोकत्रयमिदं पुण्यं प्रा
 तः प्रातः पठेन्नरः । लोकत्रयगुरुस्तस्मै दद्यादात्मपदं हरिः ॥ ॥ इति प्रभातवि
 धिः ॥ ॥ अथ मूत्रपुरीषोत्सर्गविधिः ॥ ॥ तत्र पराशरः ततः प्रातः सधुष्टाय कु
 र्याद्विष्मूत्रमेव च । नैर्ऋत्यादिशि विक्षेपमतीत्यान्यधिकं पुनः । कृत्वा यक्षोपवी
 तं तुष्टुतः कंठं विवृतं । विष्मूत्रं तु गृही कुर्यात्कर्णस्य प्रथमाश्रमी । हारीतः ।
 पुरीषे मेधुने चैव प्रस्त्रावेदं तंधावने । स्नाने भोजनकाळे च षड्मौनं समाचरेत्
 अंगिराः । संध्ययोरुभयोर्ज्येष्ठे भोजने दंतधावने । पितृकार्ये च देवे च तथा म
 त्रपुरीषयोः । पुरुषां सनिधौ दाने योगे चैव विशेषतः । एषु मौनं समातिष्ठन् च
 र्गमानोति मानवः । द्विजो मूत्रपुरीषे च दिवा कुर्यादुदङ्मुखः । दक्षिणाभिमुखो
 रात्रौ संध्ययोश्च यथादिवा । दद्यादायामंधकारे वा रात्रौ वहनिवादिजः । यथा

मुखमुखः कुर्यात्प्राणावधायकेषु च । वायुग्नि विप्रमादित्यमपेः पश्यंस्तथैव गः । न
 कदाचिच्च कुर्वत विष्मूत्रस्य विमर्जनं । न फालकं कुट्टे न जले न चित्वा न च पर्वते । न
 जीर्णदेवाय तने वल्मीके न च शाडूके । न च सप्तस्वर्गर्षे पुनर्गच्छन पाथि स्थितः । न न
 दीतीरमासाद्य न भस्मनि न गोमये । शंखः । मूत्रं पुरीषे नै कुर्यात्सोपानतः कथंचन ॥ ३॥
 इत्यमरुक्तैः कुर्यात्प्रस्त्रावे मेहने द्विजः । अपकृष्टं च ष्य च विष्मूत्रं काष्ठकोष्ठतणा
 दिना उदक्काशा उतिष्ठे दृढं विधृतमेहनः ॥ ॥ इति मूत्रपुरीषोत्सर्गविधिः ॥ अथ
 शौचविधिः ॥ तत्र दक्षः । शौचे यजः सदा कार्यः शौचं मूत्रो द्विजस्मृतः । शौचाचारवि
 हीनस्य समस्मानिष्यकाः क्रियाः । मनुः । अंतर्जलादेव गृहाद्वल्मीको न मूत्रकोत्क
 रात् । कृतशौचावधिष्ठाचनग्राह्याः पंचमृत्तिकाः । आहता मन्य शौचार्थं वा
 लुकां पांशुहृदिणीं । नमार्गान्नश्मशानादनादद्यात्कुड्यतः क्वचित् । यमः । आ
 हरेन्मृत्तिकां ग्राह्यः कूलतां सरितां तथैव । कापी कूपतडागे वृक्षाहरे वा ह्य
 लोमृदं । नाहरेज्जलमध्यस्थं परतो मणिबंधनात् । शातातपः । शुचिदेशा
 नुसं ग्राह्या शर्करादिविवर्जिता । गोरीरक्ता तथा श्वेता त्रिविधामृत्तिकां स्मृता । वसिष्ठः
 एकां लिङ्गे करोति स उभयोर्मृद्वयं स्मृतं । मूत्राशौचं समाख्यातं शुक्ले तद्विष्मूत्रं नैव ।
 दक्षः पंचापाने दशोक्तमि लुभयो सप्तमृत्तिकाः । एतच्छौचं गृहस्थानां द्विगुणं ब्रह्म
 चरिणां त्रिगुणं तु वनस्थानां यतीनां च चतुर्गुणं वसिष्ठः । अर्द्धप्रसृतिमाना तु प्र
 थमा मृत्तिका स्मृता द्वितीया च तृतीया च तदूर्ध्वार्द्धां प्रकीर्तिता लिङ्गे प्य

आ. दी. चान्यानिमंत्रतः॥ ॥ इति यज्ञोपवीतविधिः॥ अथ दर्शविधिः तत्र कात्या
 यनः मासेनभस्ममावास्यां तस्यां दर्शश्च ये स्मृताः॥ अथातयामास्ते दर्शः
 नियोक्तव्याः पुनः पुनः॥ उच्यते देशेषु विभूत्वा विप्रः पूर्वो नरा मुनिः॥ ओं का
 रेणं मंत्रेण सकृदेव कुशां स्पृशेत्॥ समपत्राः शुभादर्शास्त्रिंशद्वेजसमुद्भवाः
 ओं केन्नाग्रा अशुष्का ग्रा द्वादेशाश्च प्रमाणाः॥ कुतपा इति विज्ञेया सौस्तु
 श्राद्धं समारभेत्॥ दर्शमंत्रः॥ विरिञ्चिना सहोत्पन्नः परमेष्ठी निसर्गजः॥ नुदस
 र्वाणि वा वा निभव स्यान्नि कुरो मम॥ स मंत्रः॥ कुशा काशा शये ग्रंथय नादु
 र्वाश्च बलवन्ताः॥ गो केशं मुकुं दश्च पूर्वाभावे परः परः॥ समुत्तमो विगर्भो
 मुकुशो द्वौ दक्षिणे करे॥ सन्ने चैव तथा त्रींश्च विप्रया सर्वकर्मसु॥ हा
 रितः स्नाने दाने जपे होमे स्वाध्याये पितृ तर्पणे पवित्रं तु करे कृत्वा सौव
 र्णं राजतं कुशान्॥ चतुर्भिर्दक्षिणं जलेः पवित्रं प्राज्ञेन स्यात्॥ एकैकं क्रासये
 त्सुवर्णं वर्णयथाक्रमं॥ शंखः ब्रह्मयज्ञे जपे चैव ब्रह्मग्रंथि विधीयते भो
 जने वनं कुशं शोके इति धर्मो न हीयते त्रिगुणी कृतं रज्जुं तु विद्वत्या सन्नि योज
 येत्॥ ब्रह्मग्रंथिः स विज्ञेयः सदा मौज्यादिकर्मसु॥ मूलपर्वणि कुर्वीणो महत्या
 हीयते श्रिया॥ मध्यपर्वणि कुर्वीणः पुत्रदारे विपुज्यते॥ अनामिकाग्रपर्वणि
 पवित्रं विप्रया सदा॥ अग्रपर्वणं ग्रहणं काम्यं जपविषयं॥ सप्तवित्रेण हस्तेन
 कुर्यादाचमनं क्रिमां॥ नो किञ्चित् सवित्रं स्याद्भुक्तो किञ्चित् विवर्जयेत्॥ कुशं पूतं

विवेतोयं कुशं पूतं कुशं पूतमुपस्पृशेत्॥ स कुशं निश्चितं तोयं सोमपानं दिने दिने॥
 कुशं मूले वसेद्भुक्ता कुशं मध्ये जना दनः॥ कुशाग्रे शंकराश्चैव कुशां स्रज्मातुं धा
 रयेत्॥ नीवी मध्ये च ये दर्शा ब्रह्मसूत्रे च वृताः पवित्रास्तान् विजानीयाद्यथा का
 यस्तथा कुशाः॥ अग्रभागं हि ता दर्शान्ये चान्ये छेदितान् रजैः॥ मार्गजा अग्निदग्धा
 श्वकुशान् न्यलेन वर्जयेत्॥ हरीतः॥ समित्युष्प कुशादीनि ब्राह्मणः स्वयमाहरे
 त्॥ शूद्रानी तैः क्रयः क्रीतैः कर्मकुर्वन्त्यतः॥ इति दर्शविधिः॥ ॥ अथ प्रण
 वविधिः॥ ॥ तत्र कात्यायनः ओंकारस्य ऋषिर्ब्रह्मा परमात्मा च देवता॥ गा
 यत्री च भवेच्छं दो नियोगः सर्वकर्मसु॥ योगी याज्ञवल्क्यः॥ अकारनाथुकारं च
 मकारं च प्रजापतिः॥ वेदत्रयस्य च भस्मविस्मरितीति च॥ प्रणवाद्यास्तयो
 वेदः प्रणवाद्यं च यचरं॥ वाउन्नयं प्रणवं सर्वं तस्मात्प्रणवमभ्यसेत्॥ अकारः
 प्रथमा मात्रा द्विस्तेतीयोकारसंहिता॥ मकारमात्रा त्वं त्यास्यान्नादेचात्मा
 प्रतिष्ठितः॥ प्रथमाया भवेन्मात्रा रक्तावेब्रसु देवता॥ जाग्रदुत्तौ स्थितानित्यं
 विज्ञेया सानिरंजना॥ द्वितीयाया भवेन्मात्रा कृष्णा वै विष्णु देवता॥ स्वप्नवृ
 त्तौ स्थितानित्यं विज्ञेया सानिरंजना॥ तृतीयाया भवेन्मात्रा शुक्ला वै रुद्रदेव
 ता॥ सुषुप्तौ च स्थितानित्यं विज्ञेया सानिरंजना॥ तिस्रो मात्रा प्रयोक्तव्या आरं
 भे सर्वकर्मणां॥ तिस्रसाहोक्तं कर्तव्यमात्रास्तत्त्वार्थवित्तमैः॥ ते लघ्वारामिवा
 छिन्ना दीर्घांशानि नादवत्॥ अवासे प्रणवश्चाग्रं यस्तं वेदसर्वेदवित्॥ ऋ
 ग्वेदस्वीरितो दात्र एकाक्षर उदाहृतः॥ त्रिस्वरश्चातो दातश्च एकाक्षर उदाहृतः॥

आ. दी अथर्ववेदेप्युदीष्टा ओंकारेणानात्रसंशयः। अकारेण यदोंकारः प्रविष्टस्त्वे
 कथाभवत्। अउवर्णश्चमद्योगादोंकारः समपद्यते। अनुस्वारमकारं चम
 कारस्य शिरोयदा। प्रकृतिः साधनं कृत्वा व्यंजनाद्योचलिष्यते। नपुंसकस्त
 दोंकारो वेदां तानां प्रकीर्तितः। एवं यो वेदं ते विप्रो मुच्यते सो विबन्धनात्। स्वदेह
 मरणं कृत्वा प्रणवो जशरणि। ध्याननिर्मथनाभ्यासादेवंपश्येन्निरुद्धतः।
 प्रणवो धनुः शरो ह्यात्मा ब्रह्मतत्त्वमुच्यते। अप्रमत्तेन वेदव्यंशरवनेमयो
 भवेत्। ओंकारेण तेषां ह्यात्मा ध्यात्वा देवं प्रसीदति। एतदा उच्यते न शंका वा
 सभयाय कल्प्यते। अदृष्टविग्रहो देवो भवेद्वा ह्यो निरामयः। तेषां काराभ्युत्त
 नाम तेनाकृतः प्रसीदति। तस्मादोमिति पूर्वतु कृत्वा युंजीत तत्परं। असुविद्ये
 न विधिना सततं प्रतिपद्यते। कृत्वा पर्यंक बंधं करकं मल्लपुटं स्तेन्ये मुसंग
 देशेनासाधे ध्यानचक्षुः स्थित निश्चल तपः। निश्चलं स्वस्वकायं पश्येदोंकार
 मेवं स भवति सुकृती योगमार्गानुसारी तत्त्वज्ञानेन सम्यक् भुवि भुवनामिदं
 मंडलं याति भित्त्वा। सर्वमंत्राधिराजो यमोंकारो नात्र संशयः। यं न्यूनं चाति
 रिक्तं च यच्छिद्रं पदवर्जितं। पदमध्यमधुं च यात यामं च यद्वेत्। तदोंका
 रप्रयोगेण सर्वं वा विकलं भवेत्। साधनं सर्वकार्याणां यदोंकारेण संयुतं। सर्व
 मंगलमंगल्यं सर्वध्यानमयं प्रभुं। पावनं मोक्षदं पुण्यं पापहृदं करं तथा। वि
 दित्वा मुच्यते क्षिप्रं जन्म संसारबन्धनात्। एवं संक्षेपतः प्रोक्तं प्रभावगुणवर्णनं
 विस्तरेण न शक्येत वक्तुं वर्षशतैरपि॥ इति प्रणवविधिः॥ अथ शिखाबंधनं

तत्र व्यासः स्मृत्योंकारं तु गायत्रीं निबध्नीयात् किं खांदिजः। पुनराचम्य हृदयं बाहू
 स्कंधौ च संस्पृशेत्। जपएव हि कर्माणां विप्राणां रक्षा कर्म विवर्जनात्। षोडशम
 तात्। मानस्तोके तिनंत्रेण शिखाबंधंतु कौचिद्वारयेत् योगी। येन कालात्त्रयोको
 कादानवाश्च वशीकृताः। शरणं सर्वभूतानां समे विष्णुः प्रसीदतु इति शिखाबंधन
 विधिः। अथ प्राणायामविधिः। तत्र स्मृत्यंतरं। व्याहृतीनां तु सप्तानां क्रूषिदैवत
 मुच्यते। कुंदसां विनियोगश्च कथितो वैदपारगैः। विश्वामित्रो जमदग्नि भरिष्ठा जोध
 गोतमः। अत्रिर्वसिष्ठः कश्यपो मुनयः सप्तकीर्तिताः। गायत्र्युष्टिगुह्यपुचष्टुहती
 पद्विरेव च। त्रिष्टुप्सुतगती चैव कुंदं स्येता नि सप्तवै। अग्निर्वीर्यसुतथादित्यो ना
 व्यतिर्वरुणस्तथा। इंद्रश्चक्रिष्वे देवाश्च देवताः समुदाहृताः योगी अग्निरेव मुखं
 यस्या विश्वामित्रः क्रूषिस्तथा सविता देवता चैव गायत्री त्रिवहा हिसा। व्यासः ३०
 आपो ज्योतिरित्येष मंत्रो यंतैर्निरीयके। तस्य प्रजापतिः क्रूषिः कुंदो गायत्रसंज्ञ
 कः। अस्मान्नि वायुः सूर्याश्च देवताः समुदाहृताः। प्राणाना यतने चैव विनियोगः प्रकी
 र्तिताः। कोट्यायनः सव्यः सोमग्रहः कार्यो दक्षिणः सपवित्रकः प्रोक्षेत् वारिणासा
 नं परिक्षिप्य समंततः। कूर्मपुराणे प्राणः स्वदेहजो वायुः रायामस्तानि रोधनं।
 उत्तममध्यममस्थत्रिविधाः प्रतिपादिताः। मात्रा द्वादशको मंदश्चतुर्विंशतिमा
 त्रकः। मध्यमः प्राणसंरोधः षोडशमात्रिकोत्तमः। प्रखेदकं यनोत्तमजनकत्वं
 यथाक्रमं। मंदमध्यममुख्यानां मानं द्वादशोत्तमोत्तमः यो मियाह्वल्वेयः अं
 गुष्ठांगुलिमोक्षस्युर्जातुतः परिमार्जनं। तौ उत्तममपिज्ञात्वा मात्रासंज्ञं प्रवेष्ट

आ. १. ते। देशकालानुसारेण मात्रा सेव्याः शनैः शनैः। स्मृत्यन्तरात्। कलावद्विः कला
 प्रोक्ता विष्णुशब्दैः प्रमाणिकाः। अतः प्राणायामस्यादौ विष्णुशब्देन गण्यते। दक्षिणे
 रेतै चैते वायुर्वाभेनाधूरितोदरं। कुंभेनधारयेन्नित्यं प्राणायामं विडा बुधाः। पीड
 येदक्षिणां नासा मंगुष्ठेन तथोदरं। कनिष्ठानामिकाभ्यां च मध्यमांतर्जनीं ह्युज्जे
 त्। बृहस्पतिः। अनामिका कनिष्ठां च अंगुष्ठं च तृतीयकः। प्रोच्यते सर्वशास्त्रेषु
 योगिभिर्जितमानसैः। रेचकः स्रजले वायुं पूरकस्तौ विरोधकः। साम्येन संस्थिति
 र्यासा कुंभकपरिगीयते। योगिया ज्वलन्त्यः। नीलेत्येकदंशमनाभिमध्ये
 प्रतिष्ठितं। चतुर्भुजं महात्मानं पूबके चितयेद्वरिः। कुंभकेन हृदि स्थानं ध्यायेत्तक
 मलासनं। ब्रह्माणं रक्तगौराभं चतुर्वक्त्रं पितामहं। रेचके त्वीश्वरं ध्यायेत्तुला
 संमहेश्वरं। शुद्धस्फटिकसंकाशं निर्मलं पापनाशनं। पूरके विष्णुमायुज्यं कुं
 भके ब्रह्मणोत्तिकं। रेचकेन तृतीयं तु प्राणायामं देववरं पदं। संव्याह। ती। सप्रणवा
 गा यत्री शिरसा सह। त्रिः पठेद्यत्तप्राणः प्राणायामः स्रज्यते। कूर्मपुराणा
 दीश्वरगीतास्तु। स एव द्विविधः प्रोक्तः। सगर्भो गार्भ एव च। सगर्भमाहुः। स जपन
 गर्भमजयंतथा। एतद्वि योगिना मुक्तं प्राणायामस्य कक्षणं। ॐ मिति व्याहर
 न्विप्रो यथाविधिसमाहितः। प्राणायामे स्त्रिभिः पूतस्तृष्णा क्षुभते निवर्तु। यथा
 पर्वतधातुरादौषाण्डहृतिपावकः। एवमंतर्गतं पापं प्राणायामेन हृत्ते। ब्रह्म
 हाचकरादश्च गुरुतः पग एव च। सवर्णं स्तेयी चोदश्च गोघ्नो विश्वारधातकः

शरणागतघाती च कूटसाक्षी स्वकार्यकृत्। एवमादिष्टु चान्येषु पापेषु नि
 हितो नरः। प्राणायामशतं कृत्वा स्वर्गस्योदयनं प्रति। निर्मलः स्वर्गमायाति
 संतः सुकृतिनो यथा। अज्ञानात्कुरुते पापं कर्मणामनसा गिरा। त्रैकात्म्यसंध्या
 करणात्प्राणायामैर्व्यपोहति॥ ॥ इति प्राणायामः ॥ अथ प्रातस्नानं ॥
 तत्र योगी। प्रातर्मध्याह्नयोः स्नानं वा नष्टं गृहस्थयोः। यत्ते स्त्रियवर्णं प्रोक्तं
 सक्तुं ब्रह्मचारिणः। स्नानं तु द्विविधं प्रोक्तं सुख्यगोष्ठाभेदतः। तयोस्तु वारुणं
 मुख्यं तत्पुनः षड्विंशं भवेत्। नित्यं नैमित्तिकं काभ्यं क्रियांगमक कर्षणं क्रिया
 स्नानं तषष्ठं बोधस्नानं प्रकीर्तितं। मार्कंडेयपुराणात्। अस्नातस्य क्रियाः सर्वा भवं
 तीहा फलायतः। प्रातः समाचरेत्स्नानं तच्च नित्यमिति स्मृतां शंखः। अस्नातस्तुमा
 नार्हजपाग्निहवनादिषु। प्रातः स्नानं तदर्थं वै नित्यस्नानं प्रकीर्तितं। उक्थिष्टाद्युपधा
 तादौ स्नानं नैमित्तिकं स्मृतं। सर्वचंद्रोपरागादौ तथैव गृहस्तके। पुण्यस्नानादिकं स्ना
 नं देवतविधिरोदितं। तद्विक्रामं समुद्दिष्टं नाकामस्तस्यो जयेत्। धर्मक्रियां कर्तुं
 कामपूर्वं स्नानं समाचरेत्। क्रियांगतसमुद्दिष्टं स्नानं वेदपरैर्द्विजैः। यो यः कर्मपवि
 त्रणि अर्चिष्यन् देवताः पितृन्। स्नानं समाचरेद्यत्त क्रियांगतस्य कीर्तितं। मला
 पकर्षणं नाम स्नानमभ्यंगपूर्वकं। मलापकर्षणा येन प्रवृत्तिस्तस्य नान्यथा॥
 सरस्वदेवनातेषु तीर्थेषु च नदीषु च। स्नानमेवा क्रियायस्मान् स्नात्युप्य फलं
 स्मृतं। ॥ अथ गोष्ठास्नानं जावातिः ॥ असामर्थ्या कूरिरस्य देशकालादशेषतः

मंत्रस्नानादितः सप्तकोचिदिकृतिस्त्रयः योगियाश्चैवक्यः मांत्रंभौमं तथाप्रे
 यंवायव्यं दिव्यमेवच। वारुणंभानसंचैवसप्तस्नानान्यनुक्रमात् आवेहिष्ठा
 दिभिर्मात्रंमृदात्वंचवार्धिनं आग्नेयंभस्मनास्नानंवायव्यंरजसागवो अ
 दिःसातपवर्षाभिस्नानंतदिव्यमुच्यते वारुणंवाक्गाहश्चमानसंविद्युचिंतनं
 अथगाहस्नानमात्रं जावातिः। अशिरस्त्वंभवेत्स्नानंस्नानाशक्तौतुर्कर्मणां
 आर्द्रेणवाससावापिमार्जनंकापित्कंविदुः स्वंदपुराणात्। पुण्यंकरस्वलेयञ्च
 प्रयागेयञ्चसंदरि तत्फलं सकलं देविभूतिस्नानेविधीयते प्रजापतिः आ
 पोहिष्ठातिरितिष्ट भिरिदमापस्तथैवच। शनआपश्चदुपदामंत्रस्नानमुदाह
 रं विदुःसरस्वतीप्रादंस्नानंसारस्वतंस्मृतं क्रियेत्तानवायत्तुस्नानंमंत्रक्रि
 यांविना। मेळव्यपोहनफलंतेनप्राप्नोतिमानवः सप्तस्नानंयथोदिष्टंमंत्रस्ना
 नादितःक्रमात् देशात्कालादसामर्थ्यात्सर्वसमफलंस्मृतं जावातिः सततंप्रा
 तरुत्थायदंतधावनपूर्वकं आचरेद्वसिस्नानंतर्पयेत्पितृदेवताः वसिष्ठः असं
 तमर्केनः कायोन्वच्छेद्रसमन्वितः स्वल्पैषदिबारात्रौप्रातः स्नानंविभोधनं
 उरुजायादिदामोहाप्रात्रौयदुःकृतं कृतं प्रातःस्नानेनतत्सर्वशोधयंति
 दिज्ञातयः नृदशीकेनवस्त्रेणस्नायात्कोपितकाहते नान्यदीयेननार्द्रेण
 नसूच्याग्रधितेनवा मेधातिष्ठिः एकेनवाससास्नानंहोष्यामनियमःस्मृतं व
 कुर्भिप्रतिषेधः स्नात्स्नानंफलमसीकृतं नजलंताडयेद्भुष्यांनजलेतुमलंज

व्यजेत्। मलंप्रष्टाकथ्येतीरेततः स्नानंस्नानाचरेत् स्रोतसोभिमुखोमज्जेधत्रा
 पःप्रवहंतिवै स्नानरेषुचसर्वेचआदित्याभिमुखस्तथा प्रातःसंधेपतःस्नानशौ
 चार्थंतुतदिष्यते मंत्रैस्तुनिधेनिष्पाद्यंमध्याह्नेतुसविस्तरं तद्यथा अथेत्मा
 दिकृत्वाअशेषपापक्षयार्थंश्रीवासुदेवप्रीतयेस्नानमहंकरिष्ये मृत्तिकांलु
 त्रिधाकृत्वाभागोनेकेनलेपयेत् त्रिःकृत्वादक्षिणेहस्तैस्नानान्येतान्यनुक्रमा
 त् अत्राष्टमंसोहृष्टुषसुदरंचसकुक्षिकं ततोवामकरेणैवनाभूरुजंघयोर्द
 योः दक्षिणादिक्रमेणैवचरणौचत्रिभिस्त्रिभिः। मृदात्तृतीयभागेनकरोचपरि
 मार्जयेत् अचेताः धर्मविदुक्षिणहस्तनाभः स्नानेनियोजयेत् इतिरत्नस्मृता
 स्नानंकृत्वासम्यक्जलंविशेत् नामोनारायणायेतिसप्तवारंजज्जयेत् ना
 मिमात्रेजलेस्त्रिधाकेशान्कृत्वादिधादिजः निरुध्यकणौनासां चत्रिःकृत्वाभ
 ज्जनंचरेत् द्विराचम्याभिषेकंतु कुर्मोदृष्टाक्षरेणतु ६अष्टकृत्वाथआयंगोःस
 केनावर्तयेदपः जंबुकामेतिमंत्रेणविदध्यादर्चमर्षणं जवेदादशवारंतुपहापा
 पापनुत्तये जंबुकामेतिमंत्रस्यऋविरोदयमुडिभः गायत्रीवरुणोदेवोमिनि
 पेगःस्मृतोबुधैः अथमर्षणत्रयेणैवधूलपापःसमाहितः स्रोतनिमज्ज्यधारां
 स्त्रीस्ततर्पणमाचरेत् दक्षः नित्यंनेमिजिकं काम्यंत्रिविधंस्नानमुच्यते तर्प
 णंतुभवेत्तज्जअंगत्वेनोपपद्यते व्याघ्रः स्नानेनैवतुसर्वजितर्पयेदेवताःपितृन्
 नित्येकामेविशेषेणतत्प्रकुर्यात्प्रयत्नतः शातातपः तर्पणंतुततःकुर्यात्प्रत्य
 हंस्नातकोदिजः देवेभ्यश्चमनुष्येभ्यः पितृभ्यश्चयथाक्रमं कात्यायनः छाया

आ.दी मथेच्छकरदातपार्श्वः पयःपिपासुः कथितो लमनं वाळोजननीजिननीचवालयो
 वितुसंमोषुरुषययोषां तथासर्वाणिभूतानिस्त्राचराणिचराणिच विप्रादुदक
 मिहंतिसर्वाभ्युदयकृद्भिः सत्यतपाः। देवपितृमनुष्यादीन्स्वशाखाविधिना
 दितान् एकैकंजलिनासर्वान्प्रथमांतेनवाचयेत् योगी अनामिकाधृतंमृतज
 न्मांरूपमेकव कनिष्ठिकाधृतंखड्गंतेनकृतोभवेद्भिजः। शातातपः खड्गमौक्तिक
 हस्तेनकर्तव्यं पितृतर्पणं मणिकान्चनदण्डैर्वानश्रम्येनकदाचन दक्षः अंतस्त्व
 वक्तुंयत्तुतर्पणंप्रातरेवहि ब्रह्मपूजितिकैः कृत्वा नान्यनोक्तंमनीषिभिः पराश
 रः शुक्लैस्तर्पयेद्देवान्मनुष्यान्शोबलेस्त्रिकैः पितृन्तर्पयेत्कृष्टैः स्तूपेणस
 र्वदादिजः बुधः रविशुक्रत्रयोदश्यांस्तत्पूज्यो निशिसंध्ययोः तिलतर्पणसंयोगात्
 जलंरुधिरायते स्मृत्यंतरं। क्षयाहेपातक्रसंक्रातौ अग्निनेशशिभास्करे नवार
 त्रिविदेषोत्तिकुर्यात्तुविलतर्पणं कात्यायनः मद्यायुगादौभरण्यांतीर्थेपर्वणि
 विशेषतः तिलैस्तर्पणंदानंश्राद्धं कुर्यात्प्रयत्नतः मरीचिः शुक्रहस्तेनदातव्यं
 नमुद्रांतददर्शयेत् तर्जन्यंगुष्ठयोर्योगोमुद्रेयमधिधीयते तिलानामप्य
 लाभेतुरसौवर्णरजत्वान्वितं तदभावेनिर्विचक्षुदण्डैर्मन्त्रेणवापुनः एवमेवदिजेः
 कार्येतर्पणंतिलसंयुतं पितृणां तुविशेषेणतैविनानिःफलंभवत् रामायणेपि
 पादशोचमनस्यंगंतिलहीनंतुतर्पणं तत्सर्वत्रिजटेतुभ्यंयच्चश्राद्धमदक्षिणं ए
 कहस्तेनतोयेनकर्तव्यंतेवतर्पणं पितरोनप्रशंसन्तिनप्रशंसन्तिदेवताः व्याघ्रः
 शुभप्रथमपिपाणिभ्यामुदकंयः प्रयच्छति सम्मोहनरक्तंयातिकाकस्तृप्तमधःशि

एतदन्यविषयं काष्ठीजिनिः विवाहेश्राद्धकालेकुपाणिनैकेनदीयते तर्पणंरु
 भयेनैवविधिरेषपुरातनः यमः द्दोहसौयुग्मतृत्वापूरयेडकंजलिं गोष्टंगमा
 नमुद्रत्यजलमध्वेजलंक्षिपेत् लिखितः उष्माभ्यामपिपाणिभ्यांभाग्यैश्चकु
 शैः कुरात् प्राङ्मुखश्चोपवीतीचदेवतीर्थेनतर्पयेत् दक्षः प्रादेशमात्रमुद्रस्य
 सलिलं प्राङ्मुखः सुरात् उदङ्मुखोमनुष्यांश्चपित्रादीदिंदक्षिणामुखः अग्रेस्त
 तर्पयेद्देवान्मनुष्यांश्चैवमध्यतः पितृंश्चैवतुमलाग्रेः कुशानांतुमथाक्रमं व्यासः एकै
 कंमंजलिंदेवान्द्वौद्वौतुसनकादयः अहंतिपितरस्त्रीस्त्रीन्स्त्रियश्चैकैकंमंजलिंशा
 लंकायनः मातृमुख्याश्रयास्तिस्रस्तारां दद्याज्जलंजलंरु स। त्रींस्त्रीस्तथा
 मातृन्यातासामेकैकंमंजलिं सावित्रमधुलुंदोगायत्रीचैवदेवता विश्वेदेवासर
 त्येध्वआनाहमनुयुज्यते योगी मोदश्चैवप्रमोदाश्चसुखोडमुखस्तथा अ
 विद्योविष्णुकर्तृचइत्येतेषादिनायकाः विनायकतर्पणंमाध्यंदिनानामेव ना
 न्नेषां ब्रह्माणंतर्पयेत्पूर्वंविष्णुरुद्रं प्रजापतिं देवाश्चंद्रासिवेदाश्चकैर्षीश्चैवसना
 तनात् आचार्याश्चैवगंधर्वानाचार्यानितरांस्तथा संबत्सरंचस्यावयवंदेव्यश्वा
 पुरसस्तथा तथा देवानुगान्नामान्सागरान्चर्वतानपि सरितोथमनुष्यांश्चप
 तान्भक्षोस्तिवैवहि। स्रुपर्णाश्चपिशानांश्चभूतान्यदिपशंसस्तथा वनस्पतीनां
 — श्वभूतग्रामंचतुर्विधं गोतमोथसरदाजोकिष्वाभिप्रोधकश्मपः जमदग्नि
 स्तथादक्षोवाल्मीकिर्मन्वास्मृताः मरीचिरभंगिरसंपुलस्त्यंपुलहंकृतुं प्रचेत
 संवसिष्ठंच भृगुंनारदमेवच क्रवोध्वरश्चसोमश्चआपश्चैवानिःकोनकः प्रत्य

आ. दी श्वप्रभासश्च वेसवोष्टौ प्रकाशिताः मनुष्याणां तथा कुर्यान्निर्जणं कंठसंज्ञेने प्रा
 जापत्येन तीर्थेन तर्पयेद्ब्रह्मणः स तान् गोमिहः दध्माः कृष्णाजिनं मंत्रागावोमि
 १० ब्रह्मिणा जिन्याकाः । नैव निर्मात्यतां यांति नियोक्तव्याः पुनः पुनः । अतो देवतर्पणेप
 युक्तैरपि दर्पैर्ननुष्य पितृ तर्पणकरणेन प्रत्यवायः काष्ठ्याजिनिः सनकश्च सनंदश्च
 तृतीयश्च सनातनः । कपिश्वरश्च सुविश्वेन बोधुः पंचशिखः स तथा एते ब्रह्मसूताः
 सप्तमानवाः परिकीर्तिताः । तर्पयेदं जलं दध्मां प्रत्येकं तानतंद्रितः वेठीमसिः । अ
 पसव्यंतनकृत्वा स्थित्वा च पितृ द्युनुरवः पितृ दैव्यानि सर्वाणि पितृ तीर्थेन तर्पयेत्
 पितरो देवतानुष्टुपुं दः प्रजापतिर्ऋषिः उशंस्त्वेति मंत्रस्य पित्रावाहनकर्मणि । इ
 तिमंत्रद्वयेनैव आराधनं पितृस्ततः तर्पयेत्सानुकूलार्थं धर्मपरममाहितः कव्यं
 वाहनकः सोमो यमश्चैवार्थमातथा अग्निश्चानावर्हिषे दध्मा जपा सोमपास्तथा
 यमो यधर्मो राजायन्त्यवेचोतकाय च नैवस्वताय कात्याय सर्वभूतक्षया सर्व
 भूतक्षयाय च औदुंबराय दध्माय नीलाय परमेष्ठिने वृकोदराय चित्राय चित्रश
 ष्माय तेनमः योगी यदि स्याज्जीव पितृ क एभ्यो दध्मा ज्जलांजलीन् येभ्य एव पि
 ता दध्मा तेभ्यो दध्मा स्त्वयं स्तुतः तथा च पराशरः वृध्द्वौ तीर्थे च संन्यसेता ते च
 पतिते सति येभ्य एव पितार दध्मा तेभ्यो दध्मा स्त्वयं स्तुतः काष्ठ्याजिनिः नाभिमा
 त्रेजले स्थित्वा चिंतयेद्दध्ममानसा

प्रातः संध्याः । अतः न ब्रह्मरूपी सविता प्रीयतां गायत्र्यस्यैकपदी द्विपदी त्रिपदी च
 तुष्य कं दध्मा पदसि न हि पदसे नमस्ते नुरीयाय दध्मा ता य पदाय परोररु जसे साव
 दध्मा ते ततो गायत्री विसर्जनं भूर्भुवः स्वरित्युदकप्रक्षेपः ततः प्रातः संध्यां प्रार्थ
 नित् यदक्षरपदभ्रष्टमात्रा हिनंतु ये दध्मा तत्सर्वं क्षम्यतां देवे सूर्यकोकनिवासि
 नि ततः संध्या विसर्जनं । उन्नरे शिखरे जातभिरभ्यां पर्वतमास्थिति ब्रह्मणा समनु
 स्ताता गच्छ देवियथा स्वरं इत्युक्तप्रक्षेपः ततः श्रोत्राचमनं पूर्ववत्पुण्यं न्यासं
 कृत्वा सूर्याय नमः प्रजापतये नमः इत्याभ्यां जले आहुति द्यं जले न होमयेत् का
 त्यायनः आदित्योभ्युदयाद्यस्य संध्योपास्तिमकुर्वतः स्नात्वा प्राणाश्च संयम्य
 गायत्र्यष्टशतं जपेत् ॥ अथ गायत्री प्रत्यक्षरविवरणं ॥ ॥ अंतकारस्य वसि
 ष्ठ ऋषिर्गायत्री कुंदो निर्देवता पृथिवी बीजं प्रहरणशक्तिः । संभ्रुवमुद्रा पीतव
 र्णं पंकजमध्यस्थं ध्यात्वा पादांगुष्ठयोर्न्यसेत् । दहति सर्वपातकं ॥ ॥ अंतकारस्य
 भरद्वाज ऋषिः पंक्तिः कुंदः प्रजापतिर्देवता आपो बीजं प्रहरणशक्तिः संपुटमुद्रा अ
 तसीपुष्पसंकाशं पंकजमध्यस्थं ध्यात्वा गुल्फयोर्न्यसेत् उपपातकं दहति २
 विकारस्य गौतम ऋषिः सोमो देवता अनुष्टुप् कुंदः तेजो बीजं नित्याशक्तिः वितत
 मुद्रा शुक्लवर्णं पंकजमध्यस्थं ध्यात्वा जंघयोर्न्यसेत् महापातकं दहति ३ कु
 कारध्वंश ऋषिः स्त्रिष्टुप् कुंदः इंद्रो देवता वायु बीजं विश्वेभ्यः शक्तिः विस्तृत
 मुद्रा शुक्लवर्णं पंकजमध्यस्थं ध्यात्वा जोन्वोर्न्यसेत् महापातकं दहति ४
 र्बकारस्य षट्शुक्ल ऋषिः पंक्तिः कुंदः आदित्यो देवता आकाश बीजं विष्वा सिनी शक्तिः

एकं चतुर्वर्णमुद्रा अग्निवर्णं पंकजमस्ये ध्यात्वा उर्वोन्मेषेत् भूणहत्यां दहति ५
रेकारस्य शाटिल्य ऋषिर्दृष्टी कंदः दृष्ट्वाति देवता प्रणवबीजं प्रभांशक्तिः द्विमुख
मुद्रा उक्तं वर्णं पंकजमध्यस्थं ध्यात्वा वृषणेन्यसेत् अस्य भद्रां कृतं पातकं दहति
६ यं दृष्ट्वाति देवता अगम्या गमनं कृतं पापं प्रणश्यति ६ णीकारस्य गोहिता ऋषिः
जेगती कंदः सविता देवता आपो बीजं जमाशक्तिः त्रिमुखमुद्रा विष्णुर्दृष्ट्वा पंकजमध्य
स्थं ध्यात्वा वृषणेन्यसेत् अस्य भद्रां कृतं पातकं दहति ७ यं कंठस्य गार्ग्य ऋषिः
कांती कंदः भर्गो देवता व्योम बीजं शान्ताशक्तिः चतुर्मुखमुद्रा पीतवर्णं पंकजमध्य